

**1980-2010 YILLARDA RUS ADABIYOTIDA GENDERLIK
MASALALARI**

G'ofurova Madina Odiljon qizi

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti (ingliz tili)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy Rus romanida ertakning janr o'zgarishi tahlil qilinadi. Asr boshidagi Rus romani uchun juda dolzarb bo'lgan ertak janrining o'tmishdagi shakliga havola. Bu, birinchi navbatda, madaniy e'tiqodning mavjudligi bilan bog'liq, chunki zamonaviy sharoitda semantik chegaralar mualliflarning ushbu janrni o'zgartirishga doimiy qiziqishining muhim omiliga aylanadi. Zamonaviy rossiyalik yozuvchilarning ertak janriga murojaat qilishlari va hozirgi adabiyotga moslashishlari Rus adabiyotida zamonaviy voqelik muammolarini umumlashtirish va tushunish uchun foydalanish an'analari bilan ham belgilanadi.

Kalit so'zlar: janr o'zgarishi, ertak, zamonaviy madaniyat, zamonaviy Rus romani, Sulaymon qo'shig'i, Uchib ketayotgan afrikaliklar.

KIRISH

Rus adabiyoti – Rossiya va uning muhojirlari adabiyoti va rus tilidagi adabiyotga tegishli. Rus adabiyotining ildizlari qadimgi Sharqiy slavyan tilidagi doston va xronikalar yaratilgan o'rta asrlarga to'g'ri keladi. XIX asrga kelib adabiyotning ahamiyati oshib bordi. 1830-yillarning boshidan boshlab rus adabiyoti she'riyat, nasr va dramaturgiyada oltin asrni boshdan kechirdi. Romantizm she'riyatning gullab-yashnashiga imkon berdi. Vasiliy Jukovskiy va keyinchalik uning qaysidir ma'nodagi davomchisi – Aleksandr Pushkin oldinga chiqdi. Nasr ham bu davrga kelib gullab-yashnagan edi. Mixail Lermontov shu davrning ko'zga ko'ringan shoir va romanchilardan biriga aylandi. Birinchi buyuk rus yozuvchisi

Nikolay Gogol edi. Keyin qisqa hikoyalar va romanlari bilan Ivan Turgenev kirib keldi. Tez orada Fyodor Dostoevskiy va Lev Tolstoy xalqaro miqyosda shuhrat qozondi. Rus realizmining boshqa muhim shaxslari qatorida Ivan Goncharov, Mixail Saltikov-Shchedrin va Nikolay Leskovlar ham bor edi. Asrning ikkinchi yarmida Anton Chexov qisqa hikoyalarda ustunlik qildi va yetakchi dramaturgga aylandi. XX asr boshlari rus she'riyatining kumush davri deb hisoblanadi. „Kumush asr“ shoirlar — Konstantin Balmont, Valeriy Bryusov, Aleksandr Blok, Anna Axmatova, Nikolay Gumilyov, Sergey Yesenin, Vladimir Mayakovskiy va Marina Svetaeva. Bu davrda Aleksandr Kuprin, Nobel mukofoti sovrindori Ivan Bunin, Leonid Andreyev, Fyodor Sologub, Yevgeniy Zamyatin, Aleksandr Belyaev, Andrey Bely va Maksim Gorkiy kabi roman va qissa yozuvchilar yetishib chiqdi.

Chexov va Tolstoy, 1901-yil

1917-yilgi inqilobdan keyin rus adabiyoti sovet va muhojir qismlarga bo'lindi. Sovet Ittifoqi umumiy savodxonlik va yuqori darajada rivojlangan kitob chop etish sanoatini ta'minlagan bo'lsa-da, mafkuraviy senzurani ham amalga oshirdi. 1930-yillarda Rossiyada sotsialistik realizm ustunlik qildi. Uning yetakchi namoyandalari Nikolay Ostrovskiy, Aleksandr Fadeyev va boshqa yozuvchilar bo'lib, ushbu uslubning asoslarini yaratdilar. Ostrovskiyning „Как закалялась сталь“ romani rus sokrealistik adabiyotining eng mashhur asarlaridan biri bo'lgan. Mixail Bulgakov, Andrey Platonov va Danil Xarms kabi ba'zi yozuvchilar tanqidga uchragan. Shoirlar Vladislav Xodasevich, Georgiy Ivanov va Vyacheslav Ivanov, muhojir yozuvchilar Gaito Gazdanov, Vladimir Nabokov va Bunin kabi romanchilar quvg'inda ham yozishni davom ettirdilar. Nobel mukofoti sovrindori Aleksandr Soljenitsin va Gulag lagerlari hayoti haqida yozgan Varlam Shalamov kabi ba'zi yozuvchilar sovet mafkurasiga qarshi chiqishga jur'at etdilar. Xrushchevning hokimiyat tepasiga kelishi adabiyotga yangi "shamol" olib keldi va she'riyat ommaviy madaniy hodisaga aylandi. Bu „yumshash“ uzoq davom etmadi. 1970-yillarda eng ko'zga ko'ringan yozuvchilarning ba'zilari sovetlarga qarshi kayfiyatdagi asarlari uchun asarlarini nashr qilish taqiqlangan va jinoiy javobgarlikka tortilgan.

XX asrning oxiri rus adabiyoti uchun og'ir davr bo'ldi. Bu davrning eng ko'p

muhokama qilingan yozuvchilari orasida qisqa hikoyalar va romanlar bilan mashhur bo'lgan Viktor Pelevin, yozuvchi va dramaturg Vladimir Sorokin va shoir Dmitriy Prigov bor edi. XXI asrda XX asr oxiridagi postmodernistik rus nasridan keskin farq qiluvchi rus adabiyotining yangi avlodi paydo bo'ldi. Bu esa tanqidchilarni „yangi realizm“ haqida gapirishga olib keldi.

Rus yozuvchilari ko'plab adabiy janrlarga katta hissa qo'shgan. Rossiyada adabiyot bo'yicha beshta Nobel mukofoti laureati bor.

2011-yil holatiga ko'ra, Rossiya nashr etilgan asarlar bo'yicha dunyoda to'rtinchi yirik kitob ishlab chiqaruvchisi edi[1]. Ommabop xalq maqolida ruslar „dunyodagi eng ko'p kitob o'qiydigan xalq“ deb ta'kidlanadi.

Qadimgi rus adabiyoti qadimgi Sharqiy slavyan tilida yozilgan bir nechta asarlardan iborat (ya'ni Kiev Rusining tili, hozirgi cherkov slavyanlari yoki zamonaviy ukrain, rus va belarus tillari bilan adashtirmaslik kerak). Qadimgi rus tarixiy adabiyotining asosiy turi yilnomalar bo'lib, ularning aksariyati anonim hisoblanadi[3]. Anonim asarlar, shuningdek, "Igorning yurishi haqidagi ertak" va Praying of Daniel the Immured. Hagiographies (ruscha: жития святых, zhitiya svyatykh, „azizlarning hayoti“) qadimgi rus adabiyotining mashhur janrini tashkil etadi. Aleksandr Nevskiyning hayoti taniqli misolni keltiradi. Boshqa rus adabiy asarlari orasida "Zadonschina", "Fiziolog", "Konspekt" va "Uch dengizdan tashqari sayohat" tanilgan. „Bylinas“ — og'zaki xalq dostonlari — xristian va butparastlik an'analarini birlashtirgan. O'rta asr rus adabiyoti juda ko'p diniy xususiyatga ega bo'lib, ko'plab janubiy slavyan elementlari bilan cherkov slavyan tilining moslashtirilgan shaklidan foydalangan. Rus tilidagi birinchi asar, arxiyepiskop Avvakumning avtobiografiyasi faqat XVII asrning o'rtalarida paydo bo'lgan.

XX asr boshlari rus she'riyatining kumush davri deb hisoblanadi. O'sha davrning taniqli shoirlari Aleksandr Blok, Sergey Yesenin, Valeriy Bryusov, Konstantin Balmont, Mixail Kuzmin, Igor Severyanin, Sasha Chorniy, Nikolay Gumilyov, Maksimilian Voloshin, Innokenty Annenskiy, Zinaida Gippilar hisoblanadi. Ko'pincha „Kumush asr“ shoirlarlari sifatida Anna Axmatova, Marina Tsvetaeva, Osip Mandelstam va Boris Pasternaklar e'tirof etiladi .

Kumush asr XIX asr rus adabiyoti an'anasining rivojlanishi deb hisoblansa-da, ba'zi avangard shoirlar uni ag'darib tashlashga harakat qilishdi (Velimir Xlebnikov, David Burlyuk, Aleksey Kruchenix va Vladimir Mayakovskiy).

Kumush asr asosan she'riyati bilan mashhur bo'lsa-da, bu davr Aleksandr Kuprin, Nobel mukofoti sovrindori Ivan Bunin, Leonid Andreyev, Fedor Sologub, Aleksey Remizov, Yevgeniy Zamyatin, Aleksandr Belyaev, Dimitriy Merejkovskiy va Andrey Bely kabi birinchi darajali roman va qissa yozuvchilarni ham yaratdi. Garchi ularning ko'pchiligi she'riyat va nasrda ijod qilgan bo'lsalar ham.

1917-yilgi Oktyabr inqilobidan keyingi sovet tuzumining dastlabki yillarida avangard adabiyot guruhlari ko'paydi. Eng muhimlaridan biri Oberiu harakati (1928—1930-yillar), unga eng mashhur rus absurdisti Daniil Xarms (1905-1942), Konstantin Vaginov (1899-1934), Aleksandr Vvedenskiy (1904-1941) va Nikolay Zabolotskiy (1903- 1958) kiritilgan. Til bilan tajriba o'tkazgan boshqa mashhur mualliflar qatoriga romanchilar Yuriy Olesha (1899-1960), Andrey Platonov (1899-1951) va Boris Pilnyak (1894-1938) va qisqa hikoyalar yozuvchilari Isaak Babel (1894-1940) va Mixail Zoshchenko (1894- 1958) kiradi. Rus rasmiyatchiligi nomi bilan ham tanilgan OPOJAZ adabiyotshunoslar guruhi 1916-yilda rus futurizmi bilan chambarchas bog'liq holda tashkil etilgan. Uning ikki a'zosi ham ta'sirli adabiy asarlar yaratgan, ya'ni Viktor Shklovskiy (1893-1984)ning ko'plab kitoblari ("Sentimental sayohat" va „Hayvonot bog'i“ yoki „Sevgi haqida bo'lmagan maktublar“) janrga zid bo'lib, ular hikoyaning roman aralashmasini taqdim etadi. Yuriy Tynyanov (1893-1943) avtobiografiya, estetik, ijtimoiy sharhlar va Rossiya adabiyoti tarixi haqidagi bilimlaridan foydalangan holda, asosan Pushkin davridagi tarixiy romanlar to'plamini yaratgan.

Bolsheviklar hukmronligi o'rnatilgach, Mayakovskiy yangi voqelik faktlarini izohlash ustida ishladi. Uning „Inqilob qasidasi“, „So'l marsh“ (ikkalasi 1918) kabi asarlari she'riyatga yangilik kiritdi. Mayakovskiy „Chap marsh“ asarida rus inqilobi dushmanlariga qarshi kurashga chaqiradi. 150 000 000 (1921) she'rida inqilobda ommaning yetakchi roli muhokama qilinadi. "Vladimir Ilich Lenin" (1924) she'rida Mayakovskiy Rossiya inqilobi rahbarining hayoti va faoliyatiga nazar tashlab, ularni

keng tarixiy fonda tasvirlaydi. Mayakovskiy sotsialistik jamiyat haqida „insoniyat bahori“ deb yozadi. Siyosat katta rol o‘ynagan yangi she’riyat turini yaratishda Mayakovskiy muhim rol o‘ynadi.

30-yillarda Rossiyada sotsialistik realizm ustunlik qildi. Muallifning siyosiy mafkuradan mustaqil ravishda yozish huquqini ta’kidlagan „Aka-uka Serapion“lar (1921) kabi yozuvchilar hokimiyat tomonidan o‘z qarashlarini rad etishga va sotsialistik realistik tamoyillarni qabul qilishga majbur bo‘ldi. 1930-yillarning ba’zi yozuvchilari Osip Mandelstam, Danil Xarms, „Oberiu“ rahbari, Leonid Dobichin (1894-1936), Mixail Bulgakov (1891-1940), "Oq gvardiya" (1923) va "Usta va Margarita" (1928-1941) mualliflari va Andrey Platonov, "Chevengur", (1928) va "Foydali chuqur" (1930) romanlari muallifi rasmiy tanqidchilar tomonidan „formalistlar“ va mafkuraviy dushmanlar sifatida taqibga uchragan va asarlarini ham nashr etishga taqiq bo‘lgan. Biroq ular asarlarini nashr etishda davom etgan. 1930-yillarning oxiriga kelib sokrealistik tamoyillarga ko‘nika olmagan Isaak Babel, Boris Pilnyak va boshqa yozuvchilar uydirma ayblovlar bilan qatl etildi.

Maksim Gorkiy esa Rossiyaga qaytganidan so‘ng, Sovet hukumati tomonidan „sotsialistik realizm asoschisi“ deb e’lon qilindi. Gorkiyning o‘zi eng katta muvaffaqiyatsizliklaridan biri deb hisoblagan „Ona“ (1906) romani proletar yozuvchilarni sokrealistik harakatni yaratishga ilhomlantirdi. Gorkiy sotsialistik realizmni „dunyoni qayta qurayotgan odamlarning realizmi“ deb ta’riflagan. U o‘tmishga „kelajak maqsadlari cho‘qqisidan“ qarashini ta’kidlagan, garchi u uni qat’iy uslub sifatida belgilamagan bo‘lsa ham. Sinyavskiyning sotsialistik jamiyatda yangi odamning rivojlanishiga yordam berish uchun bitta maqsadda yozadi („Sotsialistik realizm to‘g‘risida“ insho). Gorkiy sokrealist yozuvchilarni birlashtirishga qaratilgan davlat tashkiloti — Yozuvchilar uyushmasini yaratish tashabbuskori bo‘lgan. Rasmiy obro‘ga qaramay, Gorkiyning inqilobdan keyingi asarlari, masalan, "Klim Samginning hayoti" (1925-1936) romanini sokrealist deb ta’riflab bo‘lmaydi.

Andrey Bely (1880-1934), „Peterburg“ (1913-1922) asarining muallifi, taniqli modernist yozuvchi ham Yozuvchilarushmasi a’zosi bo‘lgan va qator maqolalar

yozib, g'oyaviy chiqishlar orqali „haqiqiy“ sokrealist bo'lishga harakat qilgan. Sotsialistik realizmni o'rganishni boshlashni rejalashtirgan. Biroq, u o'zining noyob uslubi bilan yozishni davom ettiradi[12]. U hayoti davomida asarlarini muntazam nashr ettirgan bo'lsa-da, uning asosiy asarlari 1970-yillarning oxirigacha qayta nashr etilmadi.

Mixail Sholoxov (1905-1984) rasmiy sovet adabiyotining eng muhim namoyandalaridan biri edi. Uning asosiy sokrealistik asari kollektivlashtirishni ulug'lagan „Bokira tuproq ko'tarilgan“ (1935) romanidir. Biroq, uning eng mashhur va eng muhim adabiy yutug'i Don kazaklarining Birinchi jahon urushi, Rossiya inqilobi va fuqarolar urushi davridagi hayotini real tasvirlaydigan epik romandir.

Nikolay Ostrovskiyning "Po'lat qanday qilib qo'zg'aldi „ (1932-1934) romani adabiy sokrealizmning eng mashhur asarlaridan biri bo'lib, dunyoning ko'plab tillarida o'n millionlab nusxalarda chop etilgan. Xitoyda kitobning turli versiyalari 10 milliondan ortiq nusxada sotilgan. Rossiyada kitobning 35 milliondan ortiq nusxasi muomalada. Uning bolaligi og'ir mehnat ostida o'tgan. 1919-yil iyul oyida komsomol a'zosi bo'lgan va Qizil Armiya safiga ixtiyoriy ravishda qo'shilgan. Aleksandr Fadeyev (1901-1956) ham taniqli sotsialistik realizm yozuvchisi[15]. Uning "Yo'ldan chiqishi" (1927) romani 1917—1922-yillardagi Rossiya inqilobi va fuqarolar urushi davrida Rossiyaning uzoq sharqidagi partizan kurashi haqida hikoya qiladi. Fadeyev ushbu romanning mavzusini ommani sezilarli darajada o'zgartiradigan inqiloblardan biri deb ta'riflagan.

Shu bilan birga, muhojir yozuvchilar, masalan, shoirlar Vladislav Xodasevich (1886-1939), Georgiy Ivanov (1894-1958) va Vyacheslav Ivanov (1866-1949); Aleksandr Kuprin, Aleksey Remizov, Ayn Rend, Dmitriy Merejkovskiy, M. Ageyev (1898-1973), Mark Aldanov (1880-1957), Gayto Gazdanov (1903-1971) va Vladimir Nabokov (1779-1899) kabi romanchilar; va qisqa hikoya Nobel mukofoti sovrindori yozuvchi Ivan Bunin (1870-1953) quvg'inda ham yozishni davom ettirdi. Muhojirlik paytida Bunin o'zining eng muhim asarlarini, masalan, "Arsenievning hayoti" (1927-1939) va "Qorong'u xiyobonlar" (1937-1944) qissalarini yozdi. Bunin inqilobdan oldingi Rossiya haqida yozgan bo'lsa, muhojirlar hayoti

Nabokovning „Maryam“ (1926) va „Sovg'a“ (1938), Gazdanovning "Kler bilan bir oqshom „ (1929) va „Aleksandr Vulf xayoloti" (1948) va Georgiy Ivanovning „Atomning parchalanishi“ (1938) romanlarida tasvirlangan.

Ikkinchi jahon urushi tugaganidan keyin Nobel mukofoti sovrindori Boris Pasternak (1890-1960) „Doktor Jivago“ (1945-1955) romanini yozdi. Romanning Italiyada nashr etilishi esa janjalga sabab bo'ldi. Chunki Sovet hukumati Pasternakni 1958-yilgi Nobel mukofotidan voz kechishga majbur qildi va ichki muhojir va fashistik beshinchi kolonnalist sifatida qoraladi. Pasternak Yozuvchilar uyushmasidan chiqarib yuborildi.

Xrushchevning erishi (1954-1964) adabiyotga yangi shamol olib keldi. She'riyat ommaviy-madaniy hodisaga aylandi. Bella Axmadulina (1937-2010), Robert Rojdestvenskiy (1932-1994), Andrey Voznesenskiy (1933-2010) va Yevgeniy Yevtushenko (1933-2017) o'z she'rlari bilan katta maydonga chiqdi va e'tirof qozondi.

Ba'zi yozuvchilar sovet mafkurasiga qarshi chiqishga jur'at etgan. Masalan, qisqa hikoyalar yozuvchisi Varlam Shalamov (1907-1982) va Gulag lagerlaridagi hayot haqida yozgan, Nobel mukofoti laureati Aleksandr Soljenitsin (1918-2008) yoki Vasiliy Grossman (1905-1964). Bu yozuvchilar "dissidentlar " deb nom olgan. Ular 1960-yillargacha o'zlarining asosiy asarlarini nashr eta olmadilar. Ammo „erish“uzoq davom etmadi. 1970-yillarda eng ko'zga ko'ringan mualliflarning ba'zilari nafaqat nashr etishlari taqiqlangan, balki antisovet kayfiyati yoki parazitizm uchun ham jinoiy javobgarlikka tortilgan. Soljenitsin mamlakatdan chiqarib yuborildi. Boshqalar, masalan, Nobel mukofoti sovrindori shoir Jozef Brodskiy (1940-1996); romanchilar Vasiliy Aksyonov (1932-2009), Eduard Limonov (1943-2020), Andrey Sinyavskiy (1925-1997), Andrey Bitov (1937-2018), Sasha Sokolov (1943-) va Vladimir Voinovich (1932-2018); va qissa yozuvchisi Sergey Dovlatov (1941-1990) g'arbga ko'chib ketishga majbur bo'lishgan. Oleg Grigoryev (1943-1992) va Venedikt Yerofeyev (1938-1990) esa alkogolizmga „ko'chib ketgan“. Yuriy Dombrovskiy (1909-197) „Foydasiz bilimlar fakulteti“ (1975) romanini nashr etganidan ko'p o'tmay o'ldirilgan. Ularning

kitoblari 1980-yillarning qayta qurish davrigacha rasman nashr etilmagan. Ammo, muxlislar ularni „samizdat“ (o‘z-o‘zini nashr etish) deb nomlangan usulda qo‘lda qayta chop etishda davom etishgan.

REFERENCE

1. Farmer, Philip José, *Strange Relations* (Ballantine: New York, 1960)
2. Galloway, Priscilla, *Truly Grim Tales* (Delacorte: New York, 1995)
3. Garner, James Finn, *Politically Correct Bedtime Stories* (Simon and Schuster: New York, 1994)
4. Gilbert, Sandra M., and Gubar, Susan, *The Mad Woman in the Attic: the Woman Writer and the Nineteenth Century Imagination* (Yale UP: New Haven, 1979)
5. Husain, Shahrukh, *Women who Wear the Breeches: Delicious and Dangerous Tales* (Virago: London, 1995)